

Zikirillo YAZDONOV,
Samarqand davlat universiteti Urgut filiali

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Yaxshilikov taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYODA SHAKLLANGAN DINIY-FALSAFIY TA'LIMOTLAR VA ULARNING TARIQAT G'UYALARIGA TA'SIRI

Аннотасија

Ushbu maqolada o'rtta asrlarda Movarounnahr va Xuroson o'lkalarida shakllangan diniy-falsafiy qarashlar o'zaro aloqadorlikda rivojlanib, insoniyat jamiyati ma'naviy muhitini barqarorlashtirishga, inson kamolotini ta'minlovchi ta'limotlarning takomillashuviga olib keldi. Turli tariqatlar, ta'limotlar o'z nufuzi hamda mavqeni saqlab qoldi. Maqolada hanafiya muhitida malomatiylik va qalandariylik tariqati bilan bog'liq masalalar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Urf-odat, malomat, nafs, riyo, kibr, ujb, so'fiy, tasavvuf, mutasavvif, irfon, ixlos, sidq, sabr, qanoat, nafs, tanbeh.

РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИЕ ДОКТРИНЫ, ФОРМИРОВАННЫЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СЕКТОННЫЕ ИДЕИ

Аннотация

В данной статье религиозно-философские взгляды, сформировавшиеся в средние века в регионах Movarounnahr и Хорасан, развивались во взаимной связи и привели к стабилизации духовной среды человеческого общества и совершенствованию учений, обеспечивающих человеческое совершенство. Различные секты и учения сохранили свое влияние и позиции. В статье анализируются вопросы, связанные с маломатизмом и каландарианством в ханафитской среде.

Ключевые слова: Традиция, упрек, похоть, лицемерие, высокомерие, угб, суфий, мистика, мистика, гнозис, искренность, искренность, терпение, довольство, похоть, упрек.

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL DOCTRINE FORMED IN CENTRAL ASIA AND THEIR INFLUENCE ON SECT IDEAS

Annotation

In this article, the religious-philosophical views formed in the Middle Ages in Movarounnahr and Khorasan regions developed in mutual connection and led to the stabilization of the spiritual environment of human society and the improvement of the doctrines that ensure human perfection. Various sects and teachings have maintained their influence and position. The article analyzes the issues related to Malomatism and Qalandarianism in the Hanafia environment.

Key words: Tradition, reproach, lust, hypocrisy, arrogance, ugb, Sufi, mysticism, mysticism, gnosis, sincerity, sincerity, patience, contentment, lust, rebuke.

Kirish. Markaziy Osiyoda o'z davrida ko'plab ta'limotlar, tariqatlar, oqimlarning shakllanishi va bu o'lkada xilma-xil qarashlar, turli an'ana, urf odatlarning muayyan xalqlarning madaniyati tarixi bilan bog'liqligini ham ko'rsatadi. Eron va Turon zaminida paydo bo'lgan bunday harakatlar o'zaro aloqada bo'lib bir-birini to'ldirib ba'zan birini ikkinchisiga singib ketishiga sabab bo'lgan. Buning sababi ularning g'oyalari urf odatlari bir-biriga yaqinligi bo'lsa, ikkinchisi diniy e'tiqodning mushtarakligidan kelib chiqishini kuzatish mumkin. Shu ma'noda, malomatiylik va qalandariylik ham Markaziy Osiyoda o'ziga xos o'riga ega bo'lgan. O'lkada mavjud yoki keyingi shakllangan tariqatlarga ham ta'sirini o'tkazgan. Bu davrda shia va xavorijlar Xurosonning o'rtta mintaqalarida ham tarqalgan edi. Mo'tazilalar ushbu o'lkada islomdan ilgari mavjud bo'lgan qadimiy falsafiy ta'limotlarni o'ziga singdirgan holda hududga kirib keladilar va mintaqaning chekka o'lkalariga qadar yetib boradilar.

Shuningdek, yuqorida zikr qilingan islomiy mazhab va oqimlardan tashqari mintaqada yahudiylik, nasroniylik, moniylik, majusiylik, buddaviylik dini vakillari yonma-yon hayot kechirganlar. Umuman olganda bunday ko'p sonli turli firqa v oqimlar, harakatlarning har birining o'ziga xos ma'naviy-axloqiy tarbiya usullari va vositalari bo'lgan. Biroq, ba'zilar taassub va jaholatga ergashib o'z mavqeni yo'qotgan. Malomatiylik va qalandariylik "nafs" chirkinliklar, xohishlari bilan ovora bo'lmasdan qalbni poklash, ixlos va sidq tufayli haqiqatga erishish g'oyalari bilan o'z mavqeini saqlab turgan. Shu bilan tasavvufning markaziy muammolariga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Tasavvufda o'ziga xos riyoat yo'lining xilma-xilligi uchun, ushbu yo'nalishda malomatiylar va qalandariylarning Alloh bilan yakka qolishga intilishlarining amaliyotdagi o'ziga xos in'ikosi sifatida ta'sirini ham saqlab qolgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalarda ko'rsatilgan Movarounnahr va Xuroson o'lkalarida ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy hayotiga o'zining sezilarli ta'sirini ko'rsatgan hodisalarni keltirib o'tish mumkin. Shulardan biri, mintaq va umuman islom olamida katta ahamiyatga ega bo'lgan ahl al-hadis harakatidir. Ilk hijriy asrlarda paydo bo'lgan bu harakatning mohiyati hadislarini to'plab, ulardan sahihlarini tanlab olish jarayoni bilan bog'liq. Ushbu ulkan ilmiy jarayonning samarasi o'laroq, keyinchalik "sihoh sitta" nomi bilan mashhur bo'lgan olti ishonchli hadis to'plamlarining sohiblari Movarounnahr va Xuroson mintaqasidan chiqqan muhaddis olimlar hisoblanadi. Shuni ham alohida qayd etish kerakki, bu buyuk muhaddislar Imom al-Buxoriy (vaf.256/870 y.), Imom Muslim (vaf.261/874 y.), Imom Abu Dovud (vaf.275/888 y.), Imom an-Naso'iy (vaf.303/915 y.), Imom Abu Iso at-Termiziy (vaf.279/892 y.), Imom Ibn Moja (vaf.273/886 y.) bo'lib hadis maktablarining asoschilaridirlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqada ijtimoiy fikr shakllanishida muhim rol o'ynagan harakat kalom ilmi bilan bog'liq. Bu harakatni shartli ravishda ikkiga bo'lish mumkin. Birinchisi – siyosat bilan bog'liq bo'lgan aqidaviy oqimlar va ikkinchisi – ahl ar-ray bilan bog'liq aqidaviy mazhablar. Birinchisiga misol sifatida ummaviylardan qochib, Xurosonda panoh topgan xorijlarni ko'rsatish mumkin. Ular Hirot, Sijiston, Eron cho'llarida joylashib, faoliyatlari deyarli IX-X asrlargacha yetib kelgan. Bu bo'yicha Rasululloh dan rivoyat qilingan: "Xavorijlar ahl an-nor itlaridir" [1]. Hadis sharhida ulamolar fikriga ko'ra, xavorijlar bu dunyoda sa'yi harakatlari zalolatga yetaklagan qavmdir. Ular o'zlarini yaxshilik qilyapmiz deb hisoblaganlari bilan, ularning amallari halokatga olib boruvchidir hamda ular qiyomatda ibodatdagi jiddu-jahdlari vaznida ham ajrlarini olmaydigan qavmdir.

Tarixchilar Xurosonda mavjud bo'lgan to'rt toifa murjiylarni zikr etadilar [2.16] xavorij murjiylari, shia murjiylari, mu'tazila murjiylari, jabariy murjiylari [3.33-50]. Shia va xavorijlar Xurosonning o'rta mintaqalarida ham tarqalgan edi. Mu'tazilalar ushbu o'lkada islomdan ilgari mavjud bo'lgan qadimiy falsafiy ta'limotlarni o'ziga singdirgan holda hududga kirib keladilar va mintaqaning chekka o'lkalariga qadar yetib boradilar. Shuningdek, yuqorida zikr qilingan islomiy mazhab va oqimlardan tashqari mintaqada yahudiylik, nasroniylik, moniylik, majusiylik, buddaviylik dini vakillari yonma-yon hayot kechirganlar. Umuman olganda bunday ko'p sonli turli firqa va oqimlar, harakatlarning har birining o'ziga xos ma'naviy-axloqiy tarbiya usullari va vositalari bo'lgan. Biroq, ba'zilar taassub va jaholatga ergashib o'z mavqeyi yo'qotgan. Malomatiylikning g'oyalardan biri "nafs" chirkinliklar, xohishlari bilan ovora bo'lmasdan qalbni poklash, ixlos va sidq tufayli haqiqatga erishish hisoblangan. Shunday bo'lsada, tasavvufning markaziy muammolariga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Nafs insonning o'zligi "Men" ligidir. Bizning botinimizda bir idora etuvchi, jismimizni, moddiy borlig'imizni, hayot uchun zaruriy manfaatlarimizni qo'riqlash va qo'llash maqsadida faoliyat ko'rsatuvchi ma'naviy bir borliq nafsdur" [4.13]. Junayd Bag'dodiy nafs haqida fikr bildirganda "Kufning asosi nafsing murediga yurishingdir. Negaki, Haqqa taslim bo'lishda nafsga yaqin bo'lish yo'qdir. Agar undan yuz burmasa, u munkir bo'ladi, munkir esa begonadir [5.199] -deydi. Bu iqtibos nafs insonni Haqdan, ya'ni o'z asliyatidan begona qilib qo'yishiga ishoradir. Tariqat namoyandalari nafsga qarshi kurashish yo'llarini ishlab chiqqanlar. Ular amaliyot va ba'zan nazariy masalalarni ham o'rganganlar o'z shogirdlariga og'zaki tarzda bo'lsada qoldirganlar.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, barcha so'fiylar va mutasavviflar nafs yomon illat ekanligiga muttafiq bo'lganlar va unga qarshi kurashishni maqsad qilganlar. Bu muammo Markaziy Osiyolik mutasavviflar va tariqatlar nazariidan chetda qolmagan. Markaziy Osiyoda yashab ijod etgan mutasavvif Abu Bakr Kalobodiy ilmlar borasidagi qarashlarida inson nafs ofatlari ilmi, uning mohiyati, ma'rifati, tamrinini, (ya'ni, mashaqqatini) uning xulqlari madaniyatini tushunadigan, dushmanning hiylalarini biladigan, dunyo fitnasidan boxabar bo'lmog'ini va fisqu-fasoddan ozod bo'lish yo'lini biladigan bo'lishi kerakligini aytadi [6.42]. Bu ilm ilmi hikmat, ya'ni nafs vojib (qilinishi lozim bo'lgan) amallarga (bajarishda barqaror) qoim bo'lsa, uning tabiati solih bo'ladi. Abduxoliq G'ijduvoniyan "Ma'rifatning kamoli nimada?" deb so'raganlarida, u kishi quyidagicha javob bergan: "Ma'rifatning chegarasi nafsni boshqarish va buning tadbiri halol narsalardangina bahramand bo'lmoqni odat qilmoqdur" [7.13], -deb javob bergan ekan.

Bahouddin Naqshband asos solgan sufiylik ta'limotining nazariy asoslaridan birini Xudo, dunyo va insonning o'zaro nisbati muammosi tashkil etadi. Bu bosh muammo talqinida sufiylarni ikki yo'nalish – teistik va panteistik yo'nalishlarga ajratish mumkin. Alloh hamma narsaning yaratuvchisi deb e'tirof etilgan, insondan tashqarida turgan, dunyo uzra yuksalgan va bilish mumkin emas deb e'lon qilingan bo'lsa, sufiylar ta'limoti monoteizm shakl-shamoyilini kasb etgan, dunyo va Xudo tushunchalari tenglashtirilgan taqdirda bunday ta'limot panteistik deb hisoblangan.

Xoja Bahouddin Naqshband – islom olamining eng mashhur avliyolaridan biri, naqshbandiya tariqatining asoschisi. U milodiy 1318 yilning mart oyida Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi Qasri Hinduvon qishlog'ida tug'ilgan. Xalq orasida Bahouddin, Bahouddinjon, Xoja Bahouddin, Bahouddin Balogardon, Balogardon, Xo'jayi Buzruk, Shohi Naqshband nomlari bilan ham mashhur. Xoja Bahouddin Naqshbandning asl ismi Muhammaddir. Manbalarda u kishining otasi ham bobosi ham Muhammad ismidagi bo'lgani qayd etiladi. Bahouddin Naqshbandning nasabi ota tarafdan Hazrat Aliga, ona tarafdan hazrat Abu Bakr Siddiqqa borib taqaladi. Xojalar avlodidan bo'lgani uchun uning nomi oldiga xoja so'zini ishlatish rasm bo'lgan. Yoshligida otasi bilan birga kimxobga naqsh solish hunari bilan mashg'ul bo'lgani uchun Naqshband laqabi bilan mashhur bo'lgan. O'sha davrda matolarga naqsh ishlagan, naqsh solingan ko'ylaklar yoki naqshli gilamlar to'qigan kasb egalari naqshband deyilgan. Bahouddin" so'zi "Dinning nuri" degan ma'noni anglatadi. Bu Xoja Naqshbandga keyinchalik berilgan faxrli unvon. Bahouddin Naqshband umri davomida bir necha pining tarbiyasini olgan. Birinchi piri – Xoja Muhammad Boboyi Samosiy edi. Keksa shayx bu yosh muridini tarbiyalashni o'rinbosarlaridan bo'lmish Amir Sayyid Kulo'ga topshiradi. U tariqat bobida bilganlarini o'rgatib bo'lganidan keyin shogirdiga ijozat beradi. Bahouddin ilm istab, yassaviya tariqati shayxlarining mashhur vakillaridan bo'lmish Qusam shayx oldiga, Naxshab, ya'ni hozirgi Qarshiga boradi. Uch oy undan ta'lim oladi. Bahouddinning bu pirga ixlosi baland bo'lgan, ayni chog'da Qusam shayx ham uni o'z o'g'lidek bilib, muridiga cheksiz hurmati tufayli umrining oxirigacha Buxoroda yashab, shu yerda vafot etadi. Manbalarning dalolat berishicha, u Xoja Abdulkoliq G'ijduvoni (1103–1179)dan ruhiy tarbiya olgan. Bahouddin Naqshbandning umri asosan Buxoro va uning atrofidagi qishloqlarda o'tgan. G'aribona hayot kechirgan, faqat o'z mehnati bilan kun ko'rgan. Xizmatkor yoki qul qulamagan. O'z ta'limotini yaratishda Yusuf Hamadoni va Abdulkoliq G'ijduvoni nazariyalariga asoslangan. Ta'limoti asosida: "Dil – ba yor-u, dast – ba kor" ("Ko'ngil Allohda bo'lsin-u, qo'l ish bilan band bo'laversin"), – degan shior yotadi. Tasavvufdagi har qanday tariqat kabi, xojagon-naqshbandiya tariqati ham o'z g'oyalari, tartib-qoidalar, odoblari va qat'iyatlarini shakllantirishda juda qadim rishtalardan suv ichgan. Ammo tariqatning butun mohiyatini uning bosh shiori bo'lmish: "Dil – ba yor-u, dast – ba kor" hikmati hamda yana o'n bir qoida belgilab beradi. Bu qoidalar "rashhalar", ya'ni "tomchilar" deb yuritilgan. Rashhalar Yusuf Hamadoni, Abdulkoliq G'ijduvoni va Bahouddin Naqshband tarafaridan asoslangan

Bahouddin Naqshband hayotning mazmunini Haqqa (Alloh)ga erishishga intilishda ko'rgan va Haqqa (Alloh)ga erishish tashqi narsalar haqidagi bilim – shariatga asoslanadi va ichki narsalar haqidagi bilim – tariqat jarayonida yuz beradi, deb hisoblagan. U shariat Qur'oni karim va hadislarni bilishdan kelib chiquvchi diniy qonun-qoidalar to'plami ekanligidan kelib chiqqan. Tariqat odam haqiqatga erishish uchun qaysi bosqichlardan o'tishi, Allohni anglash va u bilan birikish uchun qanday to'siqlarni yengishi lozimligini belgilaydi. Bunda bilish jarayonida shariatdan tariqatga o'tish darhol yuz bermaydi. Faqat shariatni o'zlashtirish va uning talablarini bajarish orqali Haqiqat yo'lidan jadalroq va samaraliroq borish mumkin. Malomatiylikning "Riyo" dan saqlanish yo'lidagi harakatlari naqshbandiyada o'ziga xoslikning namoyon bo'lishida ko'rinadi. Naqshbandiyaning har qanday o'ta parhyezkorlik, go'shanishinlik, uzlat, tarkidunyochilikka qarshi ta'limoti malomatiylikdan o'zlashtirilgan g'oyalarning in'ikosi sifatida ko'zga tashlanadi. Chunki, naqshbandiya tariqatida ham ko'proq qalb pokligi, qalbning inson ma'naviy markazi ekanligiga urg'u berilib, uni poklash orqali nafsoniy istaklarni mahv etishga erishish mumkinligiga erishganlar.

Xulosa. Ta'kidlab o'tish zarurki shu yo'nalishda inson bilishning har bir bosqichi (mistik yo'l manzillari)dan oldinma-кетин o'tib o'z maqsadiga yaqinlashadi. Sufiylik nazariyasi va amaliyoti ongning tashqidan ichkiga, ochiqdan yashiringa sayohatini nazarda tutadi. Bahouddin Naqshband tariqat ezoterik (yashirin, mistik) fan, u hammaga ochiq emas, uni faqat o'zini Haqqa baxshida etgan odamlar anglab yetishi mumkin, deb hisoblagan.

Sufiylikning zamirida "Man arafa nafsahu va qad arafa Robbahu" tamoyili yotadi. O'zini o'zi bilish orqali Allohni bilish maqsadga erishishning eng qisqa yo'lidir. Malomatiylikning ham aslida mohiyatida ushbu hadisning mazmuni mujassam.

Xojagon-naqshbandiya tamoyillari qotib qolgan qarashlardan iborat emas. Uning ushbu rashhalari, tartib tamoyillari yuqorida keltirganimizdek, turli davr va turli ta'limotlarning ta'siri natijasida yanada takomillashib borgan.

ADABIYOTLAR

1. Ushbu hadisni Hokim "Mustadrak" asarida keltirgan, az-Zahabiy uni "sahih" degan, Ibn Moja ham bu hadisni rivoyat qilgan.
2. IX asr o'rtalari X asr boshlarida yashagan mashhur shia teologi an-Navbaxtiy "Firaq ash-shi'a" asarida murji'ylarni to'rt guruhga bo'lib, ulardan birini kelib chiqishi termizlik Jahm b. Safvonga nisbat berilgan "jahmiyya murji'ylari" deb ataydi. Qarang: Al-Hasan an-Navbaxti. Firaq ash-shi'a. – B. 116.
3. Komil Avayza. Al-Hakim at-Termiziy al-faqih an-noqid. – B. 33-50.
4. Jo'shon. M.A. Tasavvuf va nafs tarbiyasi. – T.: Cho'lpon, 1998. – B.13.
5. Ali ibn Usman al-Xudjviri. "Raskrutiye skrutogo za zavesy".Stareyshiy traktat po sufizmu //Perevod s angliyskogo A.Orlova. - Moskva: "Yedinstvo", 2004. – S. 199.
6. B.Namozov. Abu Bakr Kalobodiy tasavvufiy qarashlarining falsafiy asoslari. –Toshkent: "Fan", 2011. - B.42.
7. Sharipova O. Abduxoliq G'ijduvoni. –Buxoro: Buxoro, 2020.- B. 13.